

نقش «انتظار انقلابی» در تحقق تمدن جدید اسلامی، با تاکید بر منظومه فکری

آیت الله خامنه‌ای عنه‌السلام

محمدرضا برزویی^۱

امیرحسین عرب‌پور^۲

چکیده

رسیدن به «تمدن اسلامی»، به عنوان هدف متعالی جامعه اسلامی، با مقوله «مهدویت» نسبت مستقیمی دارد و مبانی معرفتی مهدویت نیز به مثابه «ستاره راهنما»، از طریق ترسیم آینده‌ای دست یافتنی، راهنمای جوامع اسلامی به سوی جامعه‌ای کمال یافته و برخوردار از تمدن آرمانی است. «انتظار انقلابی» که پس از پیروزی انقلاب اسلامی مطرح گردید، تاسیس تمدن جدید اسلامی را با هدف زمینه‌سازی برای ظهور حضرت حجت عنه‌السلام به عنوان هدف خود قرار داده است. پژوهش حاضر، با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی، ابتدا به گونه‌شناسی علمی انواع «انتظار فعال» (مناسکی، نظامی و انقلابی) و پس از آن، به تبیین منظومه فکری حضرت آیت الله خامنه‌ای عنه‌السلام درباره انتظار فعال انقلابی و ارتباط آن با تمدن‌سازی پرداخته و در نهایت تلاش کرده است با محور قراردادن «انسان منتظر»، الگویی مفهومی را بر اساس طی مراحل «انسان‌سازی»، «جامعه‌سازی دینی» و «امت‌سازی» به منظور تحقق «تمدن جدید اسلامی» ترسیم و معرفی کند.

واژگان کلیدی: تمدن جدید اسلامی، انتظار، انتظار انقلابی، مهدویت، مقاومت، آیت الله خامنه‌ای.

Borzooei@isu.ac.ir

۱. استادیار گروه فرهنگ و تمدن دانشگاه امام صادق عنه‌السلام (نویسنده مسئول).

A.arabpour@isu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته معارف اسلامی و مدیریت بازرگانی دانشگاه امام صادق عنه‌السلام.

مقدمه

بر اساس آموزه‌های دین مبین اسلام، رسیدن به «تمدن اسلامی»، به عنوان هدف جامعه اسلامی، با آرمان مهدویت نسبت مستقیمی دارد و بدین معنا، حرکت تمام انبیا و اولیای الهی از آدم تا خاتم مقدمه‌ساز این تمدن است. از این رو، سرنخ‌های شناخت این تمدن را بیش از هر چیز باید در آیات قرآن و روایات اهل بیت علیهم‌السلام جست‌وجو کرد. از سوی دیگر، انقلاب اسلامی در ایران، جریانی مردمی است که طبق تاکیدات حضرت امام خمینی رحمته‌الله و مقام معظم رهبری به منظور تحقق تمدن موعود و متناسب با آن شکل گرفته است (سمسار و همکاران، ۱۳۹۴: ج ۲، ص ۳۶۱). در این مورد، امام خمینی رحمته‌الله فرموده‌اند:

«پدیده انقلاب اسلامی درحقیقت، نه یک مقطع تاریخی پایان‌پذیر، بلکه یک حرکت مستمر و پیش‌رونده به سوی افقی مشخص و معین است که میثاق خود را تا اتصال به جریان عظیم موعود محکم می‌کند» (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱۶، ص ۲۳۰) و «امیدوارم که این انقلاب، يك انقلاب جهانی بشود و مقدمه‌ای برای ظهور بقیه‌الله. ارواحنا له الفداء. باشد» (همان: ص ۱۳۱).

حضرت آیت الله خامنه‌ای نیز به ارتباط مستمر بین انقلاب اسلامی و تمدن جدید اسلامی اشاره داشته و فرمودند:

ما اگر پیشرفت همه‌جانبه را به معنای تمدن‌سازی نوین اسلامی بگیریم؛ بالاخره يك مصداق عینی و خارجی برای پیشرفت با مفهوم اسلامی وجود دارد. این جور بگوییم که هدف ملت ایران و هدف انقلاب اسلامی، ایجاد يك تمدن نوین اسلامی است (بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۰۷/۲۳).

بنابراین، رویکرد تمدنی به مهدویت در نگاه رهبران انقلاب اسلامی و به ویژه از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، رویکردی است حاکی از آن که آموزه مهدویت، بخش مهمی از اندیشه اسلامی است که می‌تواند از طریق ترسیم آینده وعده داده شده در شکل دادن به جوهره و روح حاکم بر تمدن جدید اسلامی، نقش آفرین باشد و به مثابه «ستاره‌ای راهنما»، راهنمای جوامع اسلامی به سوی جامعه کمال یافته و برخوردار از تمدن آرمانی موعود به شمار آید. به عبارت دیگر، بشریت دارد همین طور این راه را طی می‌کند تا به اتوبان برسد. این اتوبان، دوران

مهدویت است... زندگی اصلی بشر و حیات مطلوب بشر از آن جا آغاز می‌شود و بشریت تازه می‌افتد در راهی که این راه یک صراط مستقیم است و او را به مقصد آفرینش می‌رساند (بیانات در دیدار پژوهشگران و کارکنان مؤسسه دارالحدیث، ۱۳۹۳/۰۳/۲۱).

دانستن این مطلب از آن رو ضروری است که همگان باید در برنامه‌ریزی خود، آن نقطه، یعنی ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و تشکیل تمدن جهانی اسلامی به دست امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف را هدف قرارداد و در طرح ریزی خود از آن‌گو استفاده کنیم.

در میان مسائل و موضوعات مهم حوزه مهدویت، مقوله «انتظار منجی»، یکی از مفاهیم محوری در معارف مهدویت است. «انتظار»، به معنای چشم به راه بودن است و اندیشمندان شیعه، انتظار را به دو دسته «انتظار منفعل و مخرب» و «انتظار فعال و سازنده» طبقه‌بندی می‌کنند (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۸: ص ۶۲-۶۸). انتظار مخرب انتظاری است که بیش‌تر به سکون، بی‌تفاوتی و عدم دخالت در مسائل سیاسی و اجتماعی دعوت می‌کند. در مقابل، انتظار فعال و سازنده بیش‌تر به مقاومت و مبارزه با ظلم و ستم تا دستیابی به حکومت اسلامی دعوت می‌کند تا بتواند در بستر حکومت، منتظران واقعی ظهور منجی را تربیت کند.

بر این اساس، انتظار، به عنوان مهم‌ترین آموزه مهدویت در جامعه منتظر به شمار می‌رود و باید به این نکته توجه کرد که کدام یک از رویکردهای مهدوی در طیف انتظار فعال (سازنده)، کدام یک در طیف انتظار منفعل (ویرانگر) و کدام یک در طیف انتظار خنثی (بی‌طرف) قرار می‌گیرد. بررسی این رویکردها نشان می‌دهد که چه نوع رویکردها و جریان‌های فکری- فرهنگی در حوزه مهدویت در کشور وجود دارند و این رویکردها و جریان‌ها تا چه اندازه بر تحقق آرمان‌های جامعه مهدوی در عصر غیبت و زمینه‌سازی برای تحقق تمدن جدید اسلامی مؤثر خواهند بود و این مهم، جز با شناخت و ترویج تفکر انتظار انقلابی، به عنوان مرکز ثقل آموزه مهدویت امکان‌پذیر نیست.

در این زمینه، کتاب «منتخب الاثر فی الامام الثانی عشر»، پیش از انقلاب اسلامی توسط حضرت آیت‌الله لطف‌الله صافی گلپایگانی نوشته شده که در فصل انتظار از ۲۷ حدیثی که اشاره کرده، تنها یک روایت از کتاب نعمانی آورده است و مجموعه آنچه بیان می‌کند، به انتظار فعال و انقلابی نزدیک است. ایشان در کتاب دیگری به نام «انتظار؛ عامل مقاومت» (صافی گلپایگانی،

۱۳۷۵)؛ نیز به روشنی رویکرد فعال به انتظار را نشان می‌دهد و این رویکرد با دوران مبارزه در زمان رژیم پهلوی همخوانی دارد. کتاب «خورشید مغرب» (حکیمی، ۱۳۷۳) نیز، فصل دوازدهم خود را «غیبت مقاومت و نه غیبت تسلیم» نامیده و در فصل سیزدهم، به انتظار فعال و ویژگی‌های آن پرداخته است. علاوه بر این‌ها، اثری تحت عنوان «نقش باورداشت آموزه مهدویت در احیای فرهنگ و تمدن اسلامی» (عرفان، ۱۳۹۴: ص ۵۷-۸۳)؛ به بررسی ظرفیت‌های تمدن‌ساز اندیشه مهدویت توجه کرده و به این نتیجه رسیده است که آموزه مهدویت، با تقویت بُعد فرجام‌گرایانه و آرمان‌گرایی، ایجاد هویت غایی، بسیج اراده‌های عمومی، ایجاد نوعی انتظار فعال و همچنین معنا بخشی به حیات جمعی در تاریخ؛ به احیای تمدن اسلامی کمک می‌کند.

در میان مقالات این حوزه می‌توان به مقاله «نقش انقلاب اسلامی ایران در تغییر نگرش به آموزه مهدویت» (عرفان، ۱۳۸۹)؛ اشاره کرد که میزان تأثیر انقلاب اسلامی را بر آموزه مهدویت و نگرش مردم، مورد بحث و بررسی قرار داده است و به این نتیجه رسیده که انقلاب اسلامی توانسته است پویایی انتظار را در زمینه‌سازی حکومت واحد جهانی مطرح کند. در همین زمینه، مقاله «جایگاه و کارکردهای آموزه مهدویت و انتظار در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، از دیدگاه امام خامنه‌ای» (ملایی، ۱۳۹۴)؛ به تمدن‌سازی اسلامی به عنوان گام بلند زمینه‌سازی ظهور از دیدگاه رهبر معظم انقلاب و کارکردهای فرهنگ انتظار در جامعه تمرکز کرده است.

با در نظر گرفتن این پژوهش‌ها، در ادامه، ابتدا به گونه‌شناسی و طبقه‌بندی علمی انواع انتظار فعال (مناسکی، نظامی و انقلابی) و پس از آن، به تبیین منظومه فکری حضرت آیت الله خامنه‌ای درباره نقش انتظار فعال انقلابی در تمدن‌سازی توجه می‌شود. پژوهش پیش‌رو، در نهایت تلاش کرده است «الگو و مدلی مفهومی» را در این زمینه ترسیم و تبیین کند.

۲. چارچوب نظری

۲-۱. مفهوم تمدن جدید اسلامی

«تمدن» در لغت از واژه civilization و از لاتین civis به معنای «شهروند» برآمده است

(پهلوان، ۱۳۱۱: ص ۳۵۷) و در میان تمدن‌های گوناگون در تاریخ، تمدن اسلامی گویای همه جنبه‌های سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه است که ابعاد وجودی فرد و جامعه را پوشش می‌دهد (مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۳۸۳: ص ۱۱۳). در واقع، تمدن اسلامی، تمدنی دینی است که همه مؤلفه‌های آن بر محور اسلام است. بدین ترتیب، تمدن اسلامی از همه ویژگی‌های تمدن الهی در چارچوب آموزه‌های قرآنی و متکی بر سنت پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ برخوردار است و مؤلفه‌های آن عبارتند از: دین، اخلاق، علم، عدالت، قوانین، مقررات، اصول دینی و غیر این‌ها (جان احمدی، ۱۳۸۸: ص ۵۱-۵۲). افزون بر این‌ها، در ادبیات تمدن اسلامی، مسائلی چون ظهور، مدینه فاضله، آماده شدن برای آینده، پیش‌بینی‌های دینی و قرآنی در خصوص آینده و سنت‌های الهی مطرح هستند که همه نشان‌دهنده وجود ریشه‌های تاریخی پژوهش در زمینه «آینده» در متن تمدن اسلامی می‌باشند.

در عصر حاضر نیز با توجه به ماهیت تکاملی اسلام، قانون‌مندی تمدن اسلامی و روند پرشتاب بیداری اسلامی از یک سو، و از دیگر سو، ناتوانی تمدن شرق و غرب؛ اندیشه احیای تمدن اسلامی بار دیگر جوانه زده و انتظار امت اسلامی نسبت به آن عینیت یافته است. پیروزی انقلاب اسلامی و حاکمیت جمهوری اسلامی در ایران، نقطه عطف تاریخی در بازگشت به خویشتن و هویت یافتن انسان معاصر بود. رهبری دینی و الهی بنیان‌گذار این نظام مقدس و بعد از آن، مقام معظم رهبری، موجب خیزش و نهضت علمی و فرهنگی تمدن‌ساز گردید که به رغم همه تهاجمات نظامی، فرهنگی و رسانه‌ای مستکبران جهان، انقلاب اسلامی به سرعت در حال پیمودن راه خود به سوی رسیدن به تمدن جهانی و الهی است که از آن می‌توان به «تمدن جدید اسلامی» تعبیر کرد (عیوضی، ۱۳۹۴: ص ۴۶۴).

در این زمینه، امام خامنه‌ای مهم‌ترین آرمان انقلاب اسلامی را موضوع «تمدن‌سازی جدید اسلامی» قلمداد کرده و فرمودند:

آرمان نظام جمهوری اسلامی را می‌شود در جمله کوتاه، ایجاد تمدن نوین اسلامی خلاصه کرد. تمدن نوین اسلامی، یعنی فضایی که انسان در آن فضا از لحاظ معنوی و از لحاظ مادی می‌تواند رشد کند و به غایات مطلوبی که خدای متعال او را برای آن خلق کرده است؛ برسد (بیانات در دیدار با دانشجویان، ۱۳۹۲/۰۵/۰۶).

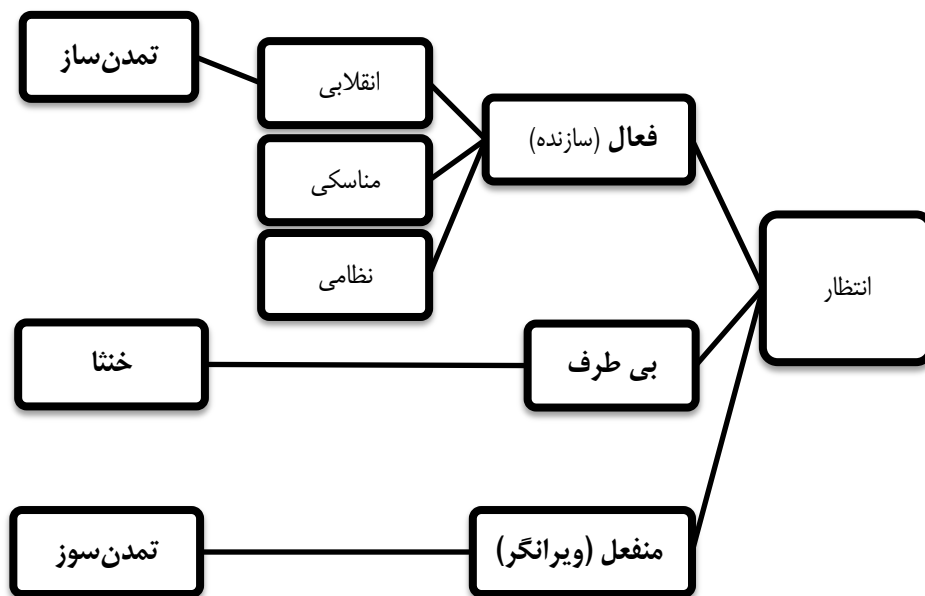
این مطلب نشان دهنده آمادگی کامل و حرکت انقلاب اسلامی در جهت تمدن‌سازی است. در حقیقت، تمدن جدید اسلامی که با اهداف انقلاب اسلامی همسو است، شکل جامع و فراگیری از اسلام است که بر چهار رکن دین، عقلانیت، علم و اخلاق بنا شده و در زنجیره پویا و متکامل انقلاب، نظام، دولت، جامعه و تمدن اسلامی، در ابعاد مختلف فلسفی، علمی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است که به صورت تدریجی و گام به گام پیش می‌رود و تحقق متعالی آن در دوران ظهور امکان‌پذیر خواهد شد (الویری و برزویی، ۱۳۹۴: ص ۷۲). این رویکرد تمدنی، بدین معناست که مهدویت را به شکل دادن تمدن ناظر بدانیم؛ یعنی آخرالزمان و دوران ظهور را باید به گونه‌ای زمینه‌سازی کرد که بر روی کار آمدن تمدن الهی به جای تمدن غیر الهی ناظر باشد و با آگاه شدن انسان‌ها و آرزومند شدن آنان برای تحقق شرایط تمدنی و تشنگی مردم برای عدالتی جهانی، ظهور آخرین ذخیره الهی و برپایی تمدن نهایی اسلامی بر سراسر جهان تلاش کنند (فقیهی و دیگران، ۱۳۹۴: ص ۷۵۴). در واقع، آموزه‌های مهدویت، به دلیل در برداشتن مدلول‌های تمدنی، از این قابلیت و ظرفیت برخوردارند که به مثابه چشم اندازی برای تمدن جدید اسلامی مورد توجه قرار گیرند؛ یعنی می‌توانند پاسخگوی این مقوله باشند که بایسته‌های آینده این تمدن چگونه است (الویری، ۱۳۹۲: ص ۱۷)؛ آینده و به واقع مدینه فاضله‌ای که با توجه به مفهوم انتظار آن ترسیم می‌شود و لازمه تشکیل این حکومت جهانی، تلاش برای تحقق تمدن جدید اسلامی است که «تبیین و ترویج تفکر انتظار انقلابی»، به عنوان اصلی‌ترین مولفه مهدوی عصر غیبت، موتور محرکه ساخت این تمدن است.

۳. انواع انتظار فعال

«انتظار»، امری است که شیعیان در زمان غیبت امام زمان باید به آن پایدار بمانند؛ به این معنا که شیعیان باید منتظر ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف باشند و هر لحظه را به یاد حضرتش بگذرانند؛ تا جایی که یکی از شرط‌های پذیرفته شدن اعمال و رفتار شیعیان، انتظار فرج امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف است (کلینی، ۱۴۰۵: ج ۱، ص ۳۳۳ و نعمانی، ۱۳۸۷: ص ۲۰۰). بنابراین، انتظار، نیرویی فعال برای منتظران ظهور آخرین منجی انسان‌ها است که جامعه را در جهت همسویی بیش‌تر به تمدن مهدوی هدایت می‌کند.

با این حال، برداشت‌های سرد یا منفعلانه که پس از انقلاب اسلامی برداشتی نادرست به شمار آمد؛ بین مردم ریشه‌ای تاریخی دارد؛ زیرا شناخت پویا و فعال از انتظار، می‌تواند منشأ تحولات دینی، اجتماعی، سیاسی و نظامی گردد؛ ولی در عمل، این‌گونه تحولات به طور گسترده مشاهده نمی‌شوند. بنابراین، می‌توان حدس زد که مردم، یا شناختی اندک از انتظار داشته‌اند و یا برداشتی منفعلانه از آن. در عین حال، برداشت فعال و پویا نیز ریشه‌ای تاریخی دارد و پیش از ولادت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، منشأ تحولات نظامی- سیاسی می‌گردد. شهید مرتضی مطهری که یکی از بنفوذترین شخصیت‌های فکری انقلاب اسلامی به شمار می‌آید، در کتاب «قیام و انقلاب مهدی از دیدگاه فلسفه تاریخ»، با عنایت به مباحث مارکسیستی، که مقوله انتظار در آن مطرح است (البته نه آن‌گونه که در شیعه مطرح می‌گردد)؛ به مسئله انتظار می‌پردازد و آن را به دو دسته «انتظار ویرانگر» و «انتظار سازنده» تقسیم می‌کند. اگر بخواهیم گرایش مسلمانان شیعه، خصوصاً شیعیان ایران را در این زمینه دنبال کنیم، حداقل می‌توان چند سبک از انتظار فعال را پس از انقلاب اسلامی و تا امروز ملاحظه کرد که در جدول زیر قابل بیان است:

شکل ۱. انواع انتظار

۳-۱. انتظار فعال مناسکی (آیینی - نمادین)

گزارش‌های تاریخی، از برخی شهرهای ایران، گویای برخی رفتارهای نمادین و آیینی برای نشان دادن علاقه و تمایل مردم به وقوع زود هنگام ظهور است. هرچند ممکن است قصد آن‌ها، اجرای رفتاری نمادین نبوده است، بلکه در تصورشان اجرای این نوع اعمال، نهایت کاری است که می‌توانستند برای ظهور انجام دهند. این رفتارها، بیش‌تر شکلی «نمادین» به خود گرفته است. انتظار مورد نظر، به صورت رسمی و خاص در شیعه درآمده و شیعیان برای آن که آمادگی خود را نشان دهند، می‌کوشیدند به نوعی عمل کنند تا این آمادگی به اثبات برسد (جعفریان، ۱۳۸۷: ص ۶۹۴). برای نمونه، نقل شده است که در شهر کاشان در قرن پنجم، جمعی از علویان هر روز، صبحگاهان در انتظار ظهور قائم عَلَيْهِ السَّلَام بودند. آنان بر اسب سوار می‌شدند، سلاح بر می‌گرفتند و از روستاهای خود برای استقبال از امام خارج می‌شدند؛ ولی وقتی از آمدن حضرت ناامید می‌شدند، به خانه باز می‌گشتند (همان، ص ۵۶۹). شاردن نیز که در زمان شاه سلیمان صفوی و در اواخر قرن یازدهم در اصفهان بوده است، می‌نویسد:

... سپس به اصطبل‌های شاهی می‌رسیم که آن‌ها را اصطبل‌های صاحب‌الزمان می‌گویند. شاه این اسب‌ها را به امام زمان بخشیده است. در این طویله، همیشه دو اسب زین کرده با افسار حاضر است تا امام، هنگام ظهور، سوار آن شود (همان، ص ۶۹۷).

البته امروزه نمونه‌هایی از این گونه اعمال نمادین در قالب‌های دیگر قابل مشاهده است و شکل عمومی‌تر آن را در جشن‌های نمیه شعبان می‌توان ملاحظه کرد (پرهیزگار، ۱۳۹۲: ص ۸۶).

۳-۲. انتظار فعال سیاسی - نظامی

در کنار انتظار مناسکی، می‌توان به برخی از قیام‌های شیعه اشاره کرد که از مهدویت متأثر بوده و با امید به نزدیک بودن ظهور و زمینه‌سازی برای ظهور رخ داده است. در قرن هشتم و نهم هجری، شاهد تعدادی از این حرکت‌ها در ایران هستیم. به عنوان مثال، می‌توان به قیام سریداران (۷۳۶-۷۸۸ ق) اشاره کرد که شیخ خلیفه، از اهالی مازندران آغازکننده آن بود. او با پیروی از امامان معصوم، مبارزه با فاسقان و فاجران را تبلیغ می‌کرد و مردم را به ظهور امام

مهدی عَلَيْهِ السَّلَام و برکندن ستم بشارت می‌داد (امین زاده، ۱۳۸۴: ص ۹۵). پس از به دار آویختن شیخ خلیفه، شیخ حسن جویری از مریدان او راهش را ادامه داد. شیخ حسن بر جهان‌بینی مهدوی و مبارزه با ستم در همه جوانب و گسترش عدالت تاکید داشت. هرکس مرید او می‌شد، نامش را می‌نوشت و می‌گفت: «حالا وقت اختفاست و می‌فرمود که آلات حرب مرتب داشته، موقوف اشارت باشند» (همان، ص ۱۰۱). به همین ترتیب، می‌توان مرعشیان (۷۶۰-۷۹۵ ق) را در مازندران به رهبری سیدقوام الدین نام برد. او متأثر از شیخ خلیفه و شیخ حسن جویری، از رهبران سربداران بود (همان، ص ۲۱۲). همین‌طور مشعشعیان (۸۴۰-۹۱۴ ق) را می‌توان نام برد که بنیان‌گذار آن، سید محمد بن فلاح، خود را نایب امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام می‌دانست و به جنگ‌های فراوانی دست زد (همان، ص ۲۶۲-۲۶۹).

نمونه‌هایی از این نوع برداشت از انتظار را که پیشینه‌ای تاریخی دارد، امروز نیز می‌توان ملاحظه کرد. پس از انقلاب اسلامی، گروه‌هایی در ایران تشکیل شدند که به آموزش و یادگیری ورزش‌های رزمی یا فنون نظامی پرداختند. به عنوان مثال، هم اکنون گروهی به نام «رزم انتظاران» در تهران و سایر شهرها با علایق مذهبی و مهدوی فعال است که برنامه ورزشی خود را با مراسم مذهبی و مرتبط با مهدویت همراه می‌کنند. این گروه توسط پیرمردی متدین و متعهد با نام «احمد علمایی» تشکیل شده است و برنامه‌های خود را با محوریت مقوله مهدویت اجرا می‌کند.

۳-۳. انتظار فعال انقلابی

منظور از «انتظار فعال انقلابی»، نگاه جامع و کاربردی به مقوله انتظار است. در این دیدگاه، انتظار به معنای قیام و انقلاب علیه دولت‌های ظالم و غاصب و مبارزه با فساد و تباهی برای زمینه‌سازی ظهور امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام و شکل‌دهی به حرکت اصلاحی و سازنده است (کارگر، ۱۳۸۰: ص ۱۳۲). در این نگاه، نه تنها اراده، تلاش و خواست جمعی، نقش مؤثر و تعیین‌کننده در تسریع ظهور دارد، بلکه اساساً انتظار بدون توجه به سازکارها و اقدامات زمینه‌ساز، امری نامعقول و بی‌معناست. خوشبختانه این نگاه مثبت و کاربردی به مفهوم انتظار، امروزه به نگرشی غالب در میان پژوهشگران معاصر تبدیل شده است. در این نگرش که ارزیابی دقیق اوضاع گذشته و

تلاش برای تغییر وضعیت موجود، جزو الزامات تفکر انتظار محسوب می‌شود؛ تکالیف فردی و اجتماعی شخص منتظر نیز تا حدی روشن می‌گردد. این نوع انتظار، تعهدآور، تحرک بخش و نیرو آفرین است و جوهر اصلی آن عبارت است از شناخت، تعهد و تلاش برای فراهم‌سازی مقدمات ظهور از راه ایجاد آمادگی‌های فکری، روحی و جسمی برای کسب ورع و پاکی، تلاش برای گسترش فضیلت‌های اخلاقی و زدودن مظاهر ظلم و پلیدی در جامعه (صمدی، ۱۳۸۸: ص ۱۲۳). و حیات مجدد اسلام در ابعاد مختلف، همان تمدن اسلامی است که آرمان انقلاب اسلامی ایران نیز به حساب می‌آید.

در واقع، پس از پیروزی انقلاب اسلامی، متناسب با شرایط جدید، مفهوم جدیدی از انتظار بیان گردید که در آن، بر اجرای همه دستورها و امور دینی- فردی یا اجتماعی، قضایی یا سیاسی- تاکید می‌شد. دلیل این نگاه، آن بود که قرار گرفتن در عصر غیبت، عملاً بر وظیفه تأثیری نمی‌گذارد و مهم آن است که مسئله بر محوریت دین باشد و در این صورت، تا آن جا که ممکن است باید اجرایی شود. تنها آنچه را ما نمی‌توانیم انجام دهیم، به عصر ظهور وا می‌گذاریم تا به دست با کفایت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الیه پدیدار شود. ما نمی‌توانیم همه جهان را مسلمان کنیم و همه آموزه‌های دینی را در بین آنان به طور کامل عینیت بخشیم؛ ولی قادریم از کشور خود آغاز کنیم و در مرحله بعد، جهان اسلام را پوشش دهیم و به همین ترتیب تا جایی که برایمان ممکن است، پیش برویم.

مع الوصف، بر اساس دیدگاه آیت الله خامنه‌ای که مدل فرایندی پنج مرحله‌ای تمدن‌سازی از انقلاب اسلامی تا رسیدن به تمدن جدید اسلامی را مطرح کرده‌اند؛ نوعی رویکرد ساختاری و حکومتی، بلکه «تمدنی» و «راهبردی» به مسئله انتظار شکل گرفته و ارتباط آن با انتظار در این است که اولاً، این دیدگاه، ردی است بر برخی نگاه‌ها به انتظار، مبنی بر این که در عصر غیبت باید به دین حداقلی که همان دین فردی است، بسنده کرد و عملی کردن کامل دین را باید به عصر ظهور وا گذاشت؛ ثانیاً، بر اساس این نگاه، عملی کردن هرچه بیش‌تر دین در همه جنبه‌های آن، در واقع چیزی نیست جز زمینه‌سازی برای ظهور منجی انسان‌ها و نفی طاغوت. این کار، زمینه رشد سربازانی را فراهم می‌آورد که امام و دین خدا را می‌شناسند و حاضرند برای تحقق دین خدا در رکاب امام زمان عجل الله تعالی فرجه الیه تلاش و جان‌فشانی کنند. در غیر این صورت و اگر قرار

باشد از دین در بین مردم و در زندگی آنان اثری نباشد و در نتیجه در سطح جامعه، ارزش‌ها، باورها و هنجارهای غیر یا ضد دینی رواج یابد؛ در این شرایط، چگونه امکان رشد گروهی زُیده در بین مردم جهان برای یآوری مهدی فراهم می‌آید؟ اساساً آیا خداوند، دین را برای معطل ماندن و صرفاً برای دوران پایانی حیات بشر و آخرالزمان فرستاده است یا دین برای همه دوره‌هاست و تنها در آخرالزمان، شاهد کامل‌ترین شکل آن و تشکیل جامعه آرمانی اسلامی خواهیم بود؟ این دیدگاه را که نتیجه آن، تاسیس تمدن جدید اسلامی در عرضه جهانی، با هدف زمینه‌سازی برای ظهور و تشکیل تمدن جهانی اسلام در پایان تاریخ است؛ به روشنی در گفتار و سیره مقام معظم رهبری می‌توان مشاهده کرد.

در این زمینه حضرت آیت الله خامنه‌ای علیه السلام در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی فرمودند:

دهه‌های آینده دهه‌های شماست و شماست که باید کارآزموده و پُرانگیزه از انقلاب خود حراست کنید و آن را هرچه بیش‌تر به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظاما (ارواح‌نفاذ) است؛ نزدیک کنید (بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). و نیز: دنیای اسلام، امروز وظیفه دارد مثل خود اسلام و مثل خود پیغمبر، روحی در این دنیا بدمد، فضای جدیدی ایجاد کند، راه تازه‌ای را باز کند. ما به این پدیده‌ای که در انتظار آن هستیم، می‌گوییم تمدن نوین اسلامی. ما باید دنبال تمدن نوین اسلامی باشیم برای بشریت. این، تفاوت اساسی دارد با آنچه قدرت‌ها درباره بشریت فکر می‌کنند و عمل می‌کنند. این، به معنای تصرف سرزمین‌ها نیست؛ این، به معنای تجاوز به حقوق ملت‌ها نیست؛ این، به معنای تحمیل اخلاق و فرهنگ خود بر دیگر ملت‌ها نیست؛ این، به معنای عرضه کردن هدیه الهی به ملت‌ها است، تا ملت‌ها با اختیار خود، با انتخاب خود، با تشخیص خود راه درست را انتخاب کنند (بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۴/۱۰/۰۸).

در همین مقوله، بیانات مقام معظم رهبری درباره مفهوم انتظار و رسیدن به آرمان تمدن نوین اسلامی پس از جست‌وجو در سایت Khamenei.ir در جدول ذیل آمده است که به روشنی بر ارجحیت «انتظار فعال انقلابی» در میان دیگر انواع انتظار فعال دلالت دارد.

شاخص های محوری	سخنان حضرت آیت الله خامنه‌ای درباره انتظار فعال انقلابی
نگاه کلان و راهبردی به بهبود زندگی کل بشر	<p>۱. «امروز ما انتظار فرج داریم؛ یعنی منتظریم که دست قدرتمند عدالت گستره بیاید و این غلبه ظلم و جور را که همه بشریت را تقریباً مقهور خود کرده است، بشکند و این فضای ظلم و جور را دگرگون کند و نسیم عدل را بر زندگی انسان‌ها بوزاند، تا انسان‌ها احساس عدالت کنند. این نیاز همیشگی یک انسان زنده و یک انسان آگاه است؛ انسانی که سر در پيله خود نکرده باشد؛ به زندگی خود دل خوش نکرده باشد. انسانی که به زندگی عمومی بشر با نگاه کلان نگاه می‌کند، به طور طبیعی حالت انتظار دارد. این معنای انتظار است. انتظار یعنی قانع نشدن، قبول نکردن وضع موجود زندگی انسان و تلاش برای رسیدن به وضع مطلوب، که مسلّم است این وضع مطلوب با دست قدرتمند ولی خدا، حضرت حجت بن الحسن، مهدی صاحب زمان (صلوات الله علیه و عجل الله فرجه و ارواحنا فداه) تحقق پیدا خواهد کرد. باید خود را به عنوان یک سرباز، به عنوان انسانی که حاضر است برای آنچنان شرایطی مجاهدت کند؛ آماده کنیم» (بیانات در دیدار قشرهای مختلف مردم در روز نيمه شعبان، ۲۷/۰۵/۱۳۸۷).</p>
قانع نبودن به وضع موجود و تلاش برای رسیدن به وضع مطلوب	<p>۲. «هر اقدامی در جهت استقرار عدالت، یک قدم به سمت آن هدف والاست. انتظار معنایش این است. انتظار حرکت است؛ انتظار سکون نیست؛ انتظارها کردن و نشستن برای این که کار به خودی خود صورت بگیرد؛ نیست. انتظار حرکت است؛ انتظار آمادگی است. این آمادگی را باید در وجود خودمان، در محیط پیرامون خودمان حفظ کنیم و خدای متعال نعمت داده است به مردم عزیز ما، به ملت ایران، که توانسته اند این قدم بزرگ را بردارند و فضای انتظار را آماده کنند. این معنای انتظار فرج است. انتظار فرج، یعنی کمر بسته بودن، آماده بودن، خود را از همه جهت برای آن هدفی که امام زمان (علیه الصلاة والسلام) برای آن هدف قیام خواهد کرد؛ آماده کردن. آن انقلاب بزرگ تاریخی برای آن هدف انجام خواهد گرفت. و آن عبارت است از ایجاد عدل و داد، زندگی انسانی، زندگی الهی، عبودیت خدا؛ این معنای انتظار فرج است» (همان).</p>
حرکت کردن و ایجاد آمادگی در خود و محیط اطراف	
تلاش برای ایجاد عدل، زندگی الهی و گسترش بندگی خدا در دوران غیبت	
	<p>۳. «ما مأمور به انتظاریم؛ انتظار یعنی چه؟ انتظار به معنای مترصد بودن است. در</p>

<p>مترصد بودن و تقویت حالت آماده باش</p>	<p>ادبیات نظامی یک چیزی داریم به نام «آماده باش»؛ انتظار، یعنی «آماده باش»؛ باید «آماده باش» باشیم. انسان مؤمن و منتظر، آن کسی است که در حال «آماده باش» است. اگر امام شما که مأمور به ایجاد عدالت و استقرار عدالت در کل جهان است، امروز ظهور بکند؛ باید من و شما آماده باشیم. این «آماده باش» خیلی مهم است؛ انتظار به این معنا است. انتظار به معنای بی صبری کردن و پا به زمین کوبیدن و چرا دیر شد و چرا نشد و مانند این‌ها نیست. انتظار یعنی باید دائم در حال آماده باش باشید» (بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین <small>ع</small>، ۱۳۹۶/۰۲/۲۰).</p>
<p>امید به آینده در عین وجود ظلم و ستم در جهان</p>	<p>۴. «این انتظار دارای ارزش زیادی است. این انتظار به معنای آن است که وجود ظلم و ستم در عالم، چشمه امید را از دل‌های منتظران نمی‌زداید و خاموش نمی‌کند. اگر این نقطه امید در زندگی جمعیتی نباشد، چاره‌ای ندارد جز این که به آینده بشریت بدبین باشد» (بیانات در دیدار با مردم قم، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰).</p>
<p>انتظار برای جهانی بدون ظلم و پراز عدل</p>	<p>۵. «انتظار ظهور امام زمان <small>عجل الله تعالی فرجه</small> به معنای انتظار برای پر شدن جهان از عدل و داد و عدالت برای همه انسان‌ها، انتظار رفع ظلم از صحنه زندگی بشر و انتظار فرارسیدن دنیایی برتر از لحاظ معنوی و مادی است. انتظار به معنی اشتیاق انسان برای دسترسی به وضعی برتر و بالاتر است و این حالتی است که بشر همیشه باید در خود حفظ کند و پیوسته در حال انتظار فرج الهی باشد» (بیانات در دیدار قشرهای مختلف مردم، ۱۳۷۵/۱۰/۰۶).</p>
<p>امید داشتن و عدم تسلیم در برابر وضع موجود (ستیز با مستکبران)</p>	<p>۶. «انتظار از امید جدا نیست و انتظار در جایی است که امید وجود دارد. امروز بسیاری از روشنفکران و حتی علمای مذهبی در کشورهای مسلمان، بر اثر ناامیدی، تسلیم وضع موجود شده‌اند و به ننگ و فضاحتی که آمریکا بر زندگی آن‌ها تحمیل می‌کند، تن می‌دهند و آن را تحمل می‌کنند» (بیانات در دیدار قشرهای مختلف مردم در سالروز میلاد امام زمان <small>عجل الله تعالی فرجه</small>، ۱۳۷۳/۱۰/۲۷).</p>

در عباراتی مانند (نگاه کلان و راهبردی به بهبود زندگی کل بشر؛ قانع نبودن به وضع موجود و تلاش برای رسیدن به وضع مطلوب؛ حرکت کردن و ایجاد آمادگی در خود و محیط پیرامون؛ تلاش برای ایجاد عدل و استکبارستیزی)؛ که در آن به رویکرد انقلابی انتظار در عصر غیبت پرداخته شده است؛ و نیز با توجه به نگاه امام خامنه‌ای انتظار و ارتباط آن با تشکیل حکومت در عصر غیبت؛ روشن می‌شود که تشکیل حکومت اسلامی و اجرایی کردن دین در حد امکان، جزئی از وظایف منتظران به شمار می‌آید. این معنا، با معنای انفعالی و حتی دیگر معانی فعال از انتظار

فاصله فراوانی دارد. مع الوصف با توضیحات مذکور در زمینه انواع انتظار و بیانات مقام معظم رهبری، به صورت تلویحی باید پذیرفت که رویکرد مورد قبول انقلاب اسلامی، رویکرد «فعال انقلابی» است که با تحقق تمدن جدید اسلامی، می‌باید «زمینه‌ساز ظهور» بشود و با طاغوت و حکومت ظلم مبارزه کند. در حقیقت، نمونه‌های ذکر شده گویای ظرفیت و دلالت تمدنی انتظار انقلابی است. با توجه به این که تفکر انتظار انقلابی، دارای ظرفیتی است که می‌تواند در شکل دادن به تمدن و هویت بخشی به آن، نقش آفرین باشد؛ واکاوی این موضوع به توجه به نقش انتظار انقلابی در فرآیند تمدن‌سازی جدید اسلامی نیازمند است.

۴. انتظار فعال انقلابی و تمدن‌سازی نوین اسلامی

همان‌طور که اشاره شد، تمدن‌سازی اسلامی کار آسانی نیست، بلکه به فراهم شدن مقدمات و پشتوانه‌هایی نیاز دارد تا در پرتو آن بتوان به این آرمان بلند و مقدس که زمینه‌ساز ظهور تمدن بزرگ اسلامی به دست حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریح است؛ جامه عمل پوشاند. برخی ناآگاهان چنین پنداشته‌اند که انتظار ظهور مهدی موعود ممکن است سبب رکود و عقب ماندگی یا فرار از زیر بار مسئولیت‌ها و تسلیم در برابر ستم شود؛ زیرا مفهوم اعتقاد به این ظهور بزرگ، قطع امید از اصلاح جهان قبل از او و حتی کمک کردن به گسترش ستم و فساد است تا زمینه ظهور آن حضرت فراهم شود! این، درحالی است که انتظار این ظهور بزرگ، عامل تحرك و آگاهی و بیداری است. در واقع، کسانی که قیام مصلح بزرگ جهانی را انتظار می‌کشند، انتظار انقلاب و تحولی را دارند که وسیع‌ترین و اساسی‌ترین انقلاب‌های انسانی در طول تاریخ بشر است؛ انقلابی که برخلاف انقلاب‌های پیشین، جنبه منطقه‌ای ندارد، بلکه جهانی و همگانی است و همه جنبه‌های زندگی انسان‌ها را شامل می‌شود؛ انقلابی سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اخلاقی است.

حال با توجه به مباحث طرح شده، می‌توان «انتظار انقلابی» را با توجه به اندیشه حضرت آیت الله خامنه‌ای در مرحله و طبقه جدید تمدن‌سازی تحقق بخشید؛ بدین معنا که انتظار انقلابی با «انسان‌سازی» آغاز می‌شود و سپس به «جامعه‌سازی دینی» می‌رسد و پس از «امت‌سازی» در عرصه بین‌الملل به «تمدن جدید اسلامی» نایل خواهد شد.

شکل ۲. نقش انتظار انقلابی در تحقق تمدن جدید اسلامی

۱-۴. انسان سازی

از منظر عمومی، «انتظار»، بیش تر امری فردی تلقی می شود و انتظار انقلابی به دنبال تغییر و تحول در افراد برای رسیدن به هدف بزرگ ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف است. بر این مبنا، خودسازی و انسان سازی اولین شرط رسیدن به تمدن جدید اسلامی خواهد بود. مقام معظم رهبری فرمودند:

پایه های این تمدن از نظر من عبارت است از: توحید، عبودیت (عمل به احکام شریعت اسلام)، کرامت انسانی و سبک زندگی. به نظر من محور این حرکت نیز انسان است. من مخالف محور بودن انسان نیستم و این معنای کرامت داشتن انسان است. البته انسانی محور است که توحید را پذیرفته و به مقام عبودیت رسیده است (بیانات در دیدار پژوهشگران عرصه تمدن، ۱۳۹۷/۱۱/۱۱).

بنابراین، تمدن اسلامی انسان محور است؛ اما انسان مؤمن؛ به شکلی که این انسان در مسیر خودسازی و تزکیه نفس گام بردارد. از دیدگاه حضرت آیت الله خامنه ای، اساس انقلاب اسلامی هم بر محور انسان سازی شکل گرفته است و انسان سازی در مرتبه اول، تعمیر دل و آباد کردن جان است (بیانات در دیدار با مردم قم، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰).

حال اگر این انقلاب، شروع زنجیره ساختاری تمدن سازی باشد؛ مگر می شود تمدن سازی جدید اسلامی بدون ساخت انسان تراز تمدنی صورت گیرد؟

حقیقتاً این واقعیتی است که برای یک انقلاب، انسان سازی از همه چیز مهم تر است.

اگر انقلاب، انسان‌سازی نکند، هیچ کاری نکرده است. اگر کسی فکر نکند، دلیل این معنا واضح است؛ یعنی این حرف، واقعاً استدلال نمی‌خواهد؛ چون دنیا بدون انسان صالح، یک پدیده بی‌جان و کور و تاریک است. آن چیزی که به عالم خاکی جان می‌بخشد، ارزش می‌دهد، نور می‌دهد و معنا و مضمون به وجود می‌آورد؛ انسان است. ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ (بقره: ۳۰). جانشین، عنوانی است که خدا به انسان داده است. این جانشین را کجا گذاشته‌اند؟ «فی الارض» ارض بدون این جانشین، چیست و چه ارزشی دارد؟ (بیانات در دیدار فرماندهان و جمعی از پاسداران کمیته‌های انقلاب اسلامی، ۱۰/۱۰/۱۳۶۹).

بر این اساس، هدف نهایی انسان‌سازی در رویکرد تمدنی باید آن باشد که فرد منتظر با برخورداری از اعمال پاک، شهامت و آگاهی، خود و جامعه را برای ظهور منتظر آماده کند و در خودش برای اطاعت و پیوستن به امام زمان آمادگی و همچنین زمینه ظهور آن حضرت را فراهم کند (حائری شیرازی، ۱۳۷۶: ص ۱۴).

در این زمینه، برای ساختن تمدنی بزرگ، علاوه بر جنبه‌های نظری آن، به افرادی توانا نیاز است؛ افرادی که در عین باور به استعدادها و امید به ایجاد تمدن اسلامی، برای ورود به این کار جرأت و شجاعت داشته باشند و در میان نیروهای انسانی، جوانان هر کشور با ویژگی‌های برجسته شور و نشاط و قدرت جوانی و روحیه جسارت، برای اجرای همه کارهای بزرگ و از جمله تمدن‌سازی بهترین گزینه هستند (ملایی، ۱۳۹۴: ص ۴۲۰). آیت الله خامنه‌ای در یکی از بیانات خویش درباره جایگاه ویژه جوانان در موضوع ساخت تمدن جدید اسلامی فرمودند:

ملت ایران به فضل پروردگار، با هدایت الهی، با کمک‌های معنوی غیبی و با ادعیه زاکیه و هدایت‌های معنوی ولی الله الاعظم (ارواحنا فداه) خواهد توانست تمدن اسلامی را بار دیگر در عالم سربلند کند و کاخ با عظمت تمدن اسلامی را برافراشته نماید. این، آینده قطعی شماست. جوانان، خودشان را برای این حرکت عظیم آماده کنند. نیروهای مؤمن و مخلص، این را هدف قرار دهند (بیانات در دیدار ایثارگران، ۲۹/۰۵/۱۳۷۶).

این همه توجه از سوی مقام معظم رهبری گویای جایگاه ویژه انسان‌سازی با محوریت جوانان در ساخت تمدن اسلامی است و همه کسانی که دغدغه تمدن‌سازی دارند، باید به این قشر تأثیرگذار جامعه توجه کنند و برای آن‌ها برنامه‌ریزی دقیقی به منظور رسیدن به این آرمان بلند

داشته باشند و از آنان، همانند دوران دفاع مقدس مجاهدان و مبارزاتی بسازند که در میدان مقدس ایجاد تمدن اسلامی نیز حماسه آفرینی کنند. با این توضیح، مشخص می‌شود که بزرگ‌ترین وظیفه منتظران در دوران غیبت، خودسازی و آمادگی برای یاری حضرت و دنبال کردن اهداف حکومت ایشان از طریق ایجاد «تمدن اسلامی» است.

۴-۲. جامعه‌سازی دینی

در فرآیند «جامعه‌سازی اسلامی»، «آرمان‌طلبی و نگاه حداکثری به آرمان‌های بشری» یکی از لوازم اصلی فرهنگ و تمدن به حساب می‌آید. از این دیدگاه، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های فرهنگ و تمدن جامعه عصر ظهور، «آرمان‌گرایی» و در کنار آن «معنویت‌گرایی» است. آرمان‌گرایی جامعه مهدوی عصر ظهور، به معنای چاره‌اندیشی برای دستیابی به آرزوهای بلند تاریخی است که بشر همواره تشنه آن بوده و تاکنون به آن دست نیافته است. رویکرد اصلی حرکت تمدنی جامعه عصر ظهور، تحقق آرزوها و ایده‌آل‌های دوردستی است که جامعه بشری در طول تاریخ به انتظار آن نشسته است. این ویژگی مهم و الهام‌بخش، انگیزه‌های آرمان‌خواهی را در وجود افراد جامعه زنده می‌کند و با تحول آفرینی در افکار و روحیات خسته بشر، امید و نشاط را در وجود آنان برمی‌انگیزد تا همه توجه‌ها و تلاش‌ها، به تحقق جامعه آرمانی معطوف گردد و پس از خودسازی، به ساخت جامعه منتظر تمدن مهدوی بپردازد. در چنین فضایی، همگان، خود را بر فرآیند پیشرفت جامعه مؤثر و در بهتر شدن آینده جهان، سهیم می‌دانند (صمدی، ۱۳۹۴: ص ۲۲۸).

ایجاد امید در خصوص امکان تمدن‌سازی اسلامی نیز با ایجاد حکومت و جامعه اسلامی ایجاد می‌شود. اگر بقیه ببینند که کشوری در مسیر آرمان‌های خود باقی مانده است و خود را با آن منطبق کرده است، برای آنان امید ایجاد می‌شود. بنابراین، تشکیل حکومت و جامعه اسلامی، مقدمه واجب تشکیل تمدن اسلامی است (بیانات در دیدار پژوهشگران عرصه تمدن، ۱۳۹۷/۱۱/۱۱).

از دیدگاه حضرت آیت الله خامنه‌ای، جامعه‌سازی دینی نباید به ایران و نظام جمهوری اسلامی محدود باشد، بلکه باید این جامعه‌سازی اسلامی، الگویی برای ساخت جوامع اسلامی و مقدمه‌ای برای امت‌سازی اسلامی در عرصه بین‌الملل به حساب آید:

اگر ملت ایران، همچنان که بحمد الله تاکنون بوده است و بعد از این هم به فضل الهی همین‌گونه خواهد بود؛ وحدت ارزشمند و آگاهی و هوشیاری و پیوند و رابطه مستحکم خودش با مسئولان را حفظ کند و به فضل پروردگار، همواره در سطوح بالای این نظام، مسئولان شایسته‌ای به خدمت مشغول باشند، نظام مقدس جمهوری اسلامی این امکان را پیدا خواهد کرد که پایه‌های تمدن اسلامی را در این کشور، بلکه در همه کشورهای اسلامی و جوامع اسلامی مستحکم کند (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۶/۰۲/۰۶).

۴-۳. امت‌سازی

باور به انتظار و مصلح جهانی، زمینه را برای فراهم شدن «امت واحد» اسلام مهیا می‌کند. دین مبین اسلام بر مقوله وحدت، اتحاد و انسجام، تأکید ویژه‌ای دارد و امت اسلامی را به همدلی، صمیمیت و متحد بودن تشویق و از تفرقه و نفاق نهی و امت اسلامی را به منزله امت واحد معرفی می‌فرماید: ﴿إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ﴾ (انبیاء: ۲۲). بدون تردید، وحدت و همدلی از اصولی‌ترین آموزه‌های مترقی و بلند قرآن مجید است. گواه این مدعا، ده‌ها آیه قرآن است که مسلمانان و جهانیان را به گرد آمدن بر محور حقیقت و ترک جدال و تفرقه دعوت و به همین نسبت، از تفرقه و اختلاف، نهی می‌کند.

از منظر آیت الله خامنه‌ای، بین تمدن و امت اسلامی رابطه معناداری وجود دارد. ایشان بارها در بحث درباره تمدن اسلامی، از امت اسلامی یاد کرده‌اند. نکته قابل توجه در این زمینه، این است که ایشان ضمن اشاره به تنوع ملیت‌ها و کشورها در درون امت اسلامی، دستیابی به تمدن مطلوب قرآنی را به عنوان چشم‌انداز مشترک امت اسلامی در کشورهای مختلف می‌دانند: «امت اسلامی با همه ابعاد خود در قالب ملت‌ها و کشورها، باید به جایگاه تمدنی مطلوب قرآن دست یابد» (بیانات در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی، ۱۳۹۲/۰۲/۰۹). همچنین ایشان در سال‌های اخیر با توجه به جریان بیداری اسلامی، در پیام‌ها و سخنرانی‌های مرتبط با این موضوع، از چنین هدف و چشم‌اندازی برای امت اسلامی یاد کرده‌اند: «هدف نهایی را باید امت واحده اسلامی و ایجاد تمدن اسلامی جدید بر پایه دین و عقلانیت و علم و اخلاق قرار داد» (بیانات در اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی، ۱۳۹۰/۰۶/۲۶).

شاید یکی از دلایل برتری انتظار انقلابی این نکته است که انتظار فعال انقلابی، برای تمدن‌سازی اسلامی و همگرایی امت اسلامی، دارای ظرفیت بسیار بالایی است. اگر مسلمانان به این فرج، ایمان داشته باشند و آن را از سوی خدا بدانند، در می‌یابند که تحقق آن را نیز باید از او بخواهند و نیز درک می‌کنند که باید این فرج بزرگ به وسیله مردی الهی رخ دهد (حائری پور، ۱۳۹۴: ص ۲۰۲-۲۰۳). این انتظار فعال به ظهور امام زمان، علاوه بر ایجاد حس امید به آینده، روحیه جهاد و مبارزه امت اسلامی را در برابر ظالمان و مستکبران عالم تقویت می‌کند:

ایمان و اعتقاد به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، مانع از تسلیم شدن است و ملت‌های با ایمانی که حضور قطب عالم امکان را در میان خود احساس می‌کنند، از حضور او امید و نشاط می‌گیرند و برای مجد و عظمت اسلام، مبارزه و مجاهدت می‌کنند (بیانات در دیدار قشرهای مختلف مردم، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷).

بنابراین، انتظار فرج در امت اسلام بر مبنای اندیشه آیت الله خامنه‌ای، انتظاری مبهم و مجهول، نیست، بلکه انتظاری است روشن و فعال. انتظار حقیقی در اسلام، انتظار قیام مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف از فرزندان رسول خداست که پیامبر از خلافت او در آخرالزمان خبر داده و همین باور، برای تحقق تمدن جدید اسلامی سرمایه بسیار بزرگی است. مسلمانان می‌توانند با محوریت انتظار فعال انقلابی به یکدیگر نزدیک شوند و در برابر دشمنانشان، صف واحدی را تشکیل دهند و در درون اجتماعات خود، با سیستم‌های اجتماعی ظالم مقابله و مظلومان را متعهدانه یاری کنند:

انقلاب ما فقط این نبود که حکومت عوض شود. ما باید پایه‌ها و مبانی حیات را در جامعه بنا کنیم؛ اما این هنوز تمدن‌سازی نیست؛ یعنی وقتی می‌گوییم «تمدن‌سازی»، مرادمان ایجاد جامعه انقلابی نیست؛ چیزی فراتر از آن است؛ طبیعت تمدن بشری و جهانی است. وقتی می‌گوییم «تمدن نوین اسلامی»، یعنی یک پدیده که بایستی دنیا را فرا بگیرد. با این چشم باید به مسئله تمدن اسلامی نگاه کرد (بیانات در دیدار پژوهشگران عرصه تمدن، ۱۳۹۷/۱۱/۱۱).

نتیجه‌گیری

در این نوشتار تلاش شد در ابتدا به طبقه‌بندی انواع انتظار فعال، اعم از «انتظار فعال مناسکی» (آیینی یا نمادین)، «انتظار فعالی نظامی - سیاسی» و به‌ویژه «انتظار فعال انقلابی» و نقش آن در تحقق تمدن جدید اسلامی پرداخته شود. در این زمینه با تحلیل محتوای بیانات حضرت آیت الله خامنه‌ای، این نتیجه ملاحظه شد که از میان انواع انتظار فعال، صرفاً انتظار فعال انقلابی با شاخص‌هایش، قابلیت و ظرفیت احیای تمدن اسلامی را دارا است. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، مقوله انتظار انقلابی را مفهومی فعال و تمدن‌ساز می‌دانند که جامعه اسلامی را با امیدبخشی به آینده مطلوب و ایستادگی و مبارزه در برابر ظلم و مستکبران، به سمت ایجاد عدالت و طرح‌ریزی تمدن اسلامی فرامی‌خواند.

در واقع، «انتظار انقلابی»، با طی مراحل انسان‌سازی، جامعه‌سازی دینی و همچنین امت‌سازی در عرصه بین‌الملل؛ می‌تواند به چشم‌انداز تحقق تمدن جدید اسلامی نایل شود. چنین تحولی پیش از هر چیز به جوانان آماده نیازمند است؛ جوانانی که بتوانند بار سنگین چنان اصلاحات وسیعی را در جهان بر عهده بگیرند و به همین دلیل، انتظار فعال انقلابی برای مصلح کل به معنای «آماده باش کامل» فکری و اخلاقی، مادی و معنوی برای اصلاح جهان است. نکته مهم دیگر این که منتظران راستین وظیفه دارند افزون بر انسان‌سازی و اصلاح خویش، در اصلاح دیگران بکوشند؛ زیرا برنامه عظیم و سنگینی که انتظار آن را دارند، برنامه‌ای فردی نیست، بلکه کار باید به صورت گروهی و همگانی باشد تا از رهگذر شناخت این تفکر، فرهنگ «انتظار انقلابی»، با رویکرد احیای «تمدن جدید اسلامی» شکل گیرد.

منابع

قرآن کریم.

۱. الویری، محسن و برزویی، محمدرضا (تابستان ۱۳۹۴). «گونه‌شناسی رویکردهای آموزه مهدویت در چارچوب ظرفیت تمدنی»، مشرق موعود، شماره ۳۴.
۲. الویری، محسن (پاییز ۱۳۹۲). «اندیشه مهدویت و تمدن نوین اسلامی»، فصلنامه انتظار موعود، شماره ۴۲.
۳. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸). *صحیفه امام (مجموعه آثار امام خمینی)*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
۴. امین زاده، علی (۱۳۸۴). *جنبش‌های شیعی در تاریخ ایران (با نگاهی ویژه به سربداران)*، تهران، امید مهر.
۵. پرهیزگار، غلامرضا (۱۳۹۲). *انقلاب اسلامی و رشد مهدویت در ایران*، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۶. پهلوان، چنگیز (۱۳۱۱)، *فرهنگ و تمدن*، تهران، نشرنی.
۷. جان احمدی، فاطمه (۱۳۸۸). *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*، تهران، نشر معارف.
۸. جعفریان، رسول (۱۳۸۷). *تاریخ تشیع در ایران*، تهران، نشر علم.
۹. حائری پور، محمدمهدی (۱۳۹۴). «نقش انتظار در تحقق امت واحده»، مجموعه مقالات یازدهمین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت، ج ۱، قم، موسسه آینده روشن.
۱۰. حائری شیرازی، محی‌الدین (۱۳۷۶). «آثار تربیتی انتظار»، ماهنامه موعود، شماره ۶.
۱۱. سمسار، حامد، سمسار، محمداصادق و کریمی، صدیقه (پاییز و زمستان ۱۳۹۴). «مدل‌سازی تحقق تمدن نوین اسلامی به کمک شبکه‌سازی اجتماعی»، جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، شماره ۷.
۱۲. صمدی، قنبرعلی (۱۳۹۴). «ویژگی‌های فرهنگی و تمدنی عصر ظهور و نقش الگویی آن در فرهنگ و تمدن زمینه‌ساز»، مجموعه مقالات یازدهمین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت، ج ۱، قم، موسسه آینده روشن.
۱۳. _____ (پاییز ۱۳۸۸). «آموزه انتظار و زمینه‌سازی ظهور»، فصلنامه مشرق موعود، شماره ۱۱.
۱۴. عیوضی، محمدرحیم (۱۳۹۴). «مسئله‌شناسی آینده تحقق تمدن نوین اسلامی»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی تمدن نوین اسلامی، ص ۴۵۹-۴۷۹.
۱۵. فقیهی، علی نقی، صالحی، لیلا و نجفی، حسن (۱۳۹۴). «بررسی تحلیلی نقش اراده انسانی در ساخت و تحقق تمدن نوین اسلامی»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی تمدن نوین اسلامی، ص ۷۵۳-۷۶۲.
۱۶. کارگر، رحیم (زمستان ۱۳۸۰). «انتظار و انقلاب»، فصلنامه انتظار موعود، ش ۲، ص ۹۵-۱۱۶.

۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۵ق). *الکافی*، مترجم: سیدجواد مصطفوی، مصحح: علی اکبر غفاری، بیروت، دارالاضواء.
۱۸. مدیریت حوزه علمیه قم (۱۳۸۳). *درآمدی بر آزاد اندیشی و نظریه پردازی در علوم دینی*، قم، مرکز حوزه علمیه قم.
۱۹. مطهری، مرتضی (۱۳۹۸). *«قیام و انقلاب مهدی علیه السلام از دیدگاه فلسفه تاریخ»*، تهران، انتشارات صدرا.
۲۰. ملایی، حسن (۱۳۹۴). *«جایگاه و کارکردهای آموزه مهدویت و انتظار در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی»*، از دیدگاه امام خامنه‌ای علیه السلام، مجموعه مقالات یازدهمین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت، ج ۱، قم، موسسه آینده روشن.
۲۱. نعمانی، محمدابن ابراهیم (۱۳۸۷). *الغیبه*، مترجم: علی اکبر غفاری، تهران، اسلامیه.
۲۲. سایت دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای به نشانی khamenei.ir.